

„MOCSKOS IDŐK A SAROKBA BÚJVA!”

– DECZKI Sarolta. *A jereváni rádió*. Miskolc: Műút Könyvek, 2021, 221 lap –

HENDE FRUZSINA

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskola
abszolvált doktorandusz

fruzsina@gmail.com

ORCID 0000-0002-2833-0285

■ „Mocskos idők a sarokba bújva! / Bárhogy is volt kezdjük újra!” – hallható a *Love '82* című lemezen. Az Európa Kiadó dala – ha máshonnan nem is – *A besúgó* című sorozat főcíméből immár a fiatalabb korosztálynak is ismerősen cseng. Talán nem véletlen, hogy Szentgyörgyi Bálint történetéből az egyik legnagyobb nemzetközi tartalomgyártó éppen most készített sorozatot. Annak ellenére, hogy a műsort sokan kritizálták a történelmi hiteltelenség miatt, a tavaszi premier alatt az ország egyik legnézettebb műsora volt. Mindez igazolni látszik azt az álláspontot, miszerint egyre jobban nő az igény arra, hogy minél jobban, minél több narratíva mentén megismerjük a közelmúlt, a 20. század eseményeit. Ehhez az érdekes, de korántsem könnyű folyamathoz nyújthat segítséget *A jereváni rádió* című kötet.

Viszonylag rövid időn belül két könyv – *A jereváni rádió*, valamint egy Tar Sándor-monográfia¹ – is megjelent Deczki Saroltától. A könyvek között tematikus kapcsolat van, mostani írásomban azonban csak az elsőről lesz szó. Az utóbbi években egyre gyakrabban láttak napvilágot olyan kötetek, amelyek egy-egy szerző legjobb írásait – értekezéseit, esszéit, kritikáit – tartalmazták. Ezek a munkák mintegy számvetésként, egy-egy életmű vagy pályaszakasz esszenciájaként is értelmezhetők. *A jereváni rádió* című kötet is részben ebbe a sorba tartozik. Azonban a tematikus egység és a szerkezet miatt a kötetbe rendezett írások új, önálló munkát hoztak létre: útmutatót elsősorban a kortárs magyar, továbbá a közép-kelet-európai irodalom azon szeletéhez, amely „a rossz döntésekkel, elrontott életekkel, elszalasztott esélyekkel akar számot vetni” (8).

A könyv sárga-fekete külsőjével vonzza a szemet. Az értő olvasónak a borítóhoz használt fénykép is jelzi, miről lesz szó. Vachter János képén egy elhagyatott, lepusztult és az enyészetnek átengedett csarnok látható. A helyszín a népszigeti, utolsó nevén Ganz Szigeti Hajó- Daru- és Acélszerkezet Gyártó Kft.-ként ismert gyár egykori telephelye: egy korszak, valamint egy egykor sikeres, de végül tönkrement

¹ DECZKI Sarolta, *Tar Sándor* (Budapest: Osiris Kiadó, 2022). (A monográfiát következő számunkban szemléljük. – A szerk.)

vállalkozás mementója. A borítón látható fotó színvilága is tekinthető jelzésnek: a sárga és a barna árnyalatok a hetvenes és nyolcvanas évek mára már elszíneződött fényképeit idézik. A cím szintén beszédes. Az örmény közszolgálati rádió² a hatvanas évektől jelent meg ironikus, a politikai rendszer valódi működését leleplező kérdés-válasz formájú viccek alanyaként.

A kötet a szerző rövid előszavával nyit, melyből megtudható az írásokat összekötő közös gondolat, ami egyben a kötet céljaként is értelmezhető: „Szembenézni a múlttal, és azokkal a traumákkal, amelyeket máig nem sikerült feldolgozni sem a magyar társadalomnak, sem a közép-kelet-európai országok társadalmainak.” (8). Milyen traumákról is van szó? Elsősorban a történelmi konfliktusok, a 20. században kirobbant háborúk – legyen szó akár a világháborúkról, a délszláv vagy épp a Szovjetunió és Afganisztán között zajlott háborúról –, valamint a korszak politikai rezsimjei okozta maradandó testi, de főként lelki sérülésekről. A történelmi traumák közül a szerző külön figyelmet fordít a besúgórendszer működésének és következményeinek ismertetésére. A kötetbe válogatott írások fontos jellemzője, hogy olyan művekre hívja fel a figyelmet, melyekben a történelem eseményeivel, a múlttal kapcsolatban egyedi, személyes nézőpontok is érvényesülnek. Például a fiatalok, a nők, a leszámoltak, a kitaszítottak nézőpontjai, amelyek tovább árnyalják egy-egy esemény jelentőségét. Ezek mellett vagy ezekkel párhuzamosan a mindennapi élet nehézségei is megjelennek, például a családon belüli erőszak, a rasszizmus, a sovénizmus vagy épp betegségek formájában.

A kötet első részében olyan írások kaptak helyet, melyek a közelmúlt eseményeivel próbálnak számot vetni. A bevezető tanulmány az ügynökirodalom kérdéseit járja körbe. Először magát az ügynöklétet, valamint a besúgóhálózat működését – a beszerzés, a megfigyelés, a jelentés lépéseit – vázolja fel. Olyan művekről szól, melyekben a besúgórendszer érintettjei – az ügynök Tar Sándor, a megfigyelt Györe Balázs vagy a szülei révén érintett Esterházy Péter és Forgách András – próbálják ezt a kiszolgáltatott, torz élethelyzetet értelmezni, saját életükben helyre tenni. Deczki Sarolta meglátásai nyomán plasztikus képet kapunk a beszerzés és a megfigyelés összetett folyamatáról, a besúgókra gyakorolt hatásáról. A szöveg egyik érdekes gondolatmenete a besúgó és a tudós közti párhuzam levezetése, miszerint mindkettőt az egyirányú információáramlás, az objektív tekintet, az alany tárgyiasítása, valamint a hatalom arroganciája jellemzi. Tar Sándor ügye természetesen itt is szóba kerül. Az ő sorsa, valamint különböző írásai – *A torony ég* című filmforgatókönyve, *Az áruló* című filmregénye és a *Vadászat* című elbeszélése – kapcsán részletesen lehet olvasni arról, hogy nyomorította meg a rendszer testileg-lelkileg azokat az ügynököket, akik részt vettek fenntartásában, s hogyan deformálódott ezeknek az embereknek a személyisége a beszerzés és a megfigyelések hatására. Ezt követően megismerhetjük a megfigyelt személy nézőpontját is Györe Balázs *Barátaim, akik*

² A „jereváni rádió jelenti” szófordulat a mai napig jelen van a közbeszédben, az interneten számos hajdani vicc ma is elérhető.

besúgóim is voltak című műve alapján. Végül Deczki Esterházy *Javított kiadás*, valamint Forgách András *Az élő kötet nem marad* című regényei segítségével elemzi azt a helyzetet, amikor a – jó esetben – példának tekintett szülőkről derül ki, hogy ügynökök voltak, mely tény alapjaiban rengeti meg leszármazottjaik addig stabilnak vélt világát.

Szintén egy időben nem is oly távoli történelmi esemény a főszereplője a második tanulmánynak: a délszláv háború. A szöveg Danyi Zoltán, Orcsik Roland és Sirbik Attila regényeiben megjelenő háborút mint sorseseeményt, s ennek a tapasztalatnak az elbeszélhetőségét vizsgálja. A háborút húsz év távlatából szemlélő művekben a front helyett inkább a hátszág, a harctéri összecsapások helyett pedig a mindennapi emberi kapcsolatok, a háború személyiségre gyakorolt hatásai kerülnek előtérbe. Főhősök olyan fiatalok, akiknek az életébe a háború a megszüntethetetlen más-ság és idegenség érzetét hozta, akik nem találják a helyüket, állandó mozgásban vannak. Mindezt leképezi a regények elbeszélésmódja is, melyekre hasonló töredékesség jellemző, mint az ügynökirodalom fent említett szövegeire. Szóba kerül az események szavak általi megragadhatósága is, melynek egyik fontos eleme a dolgok néven nevezése, ha kell, trágár formában. Felvetődik azonban a kérdés, hogyan lehet elkerülni az ilyen szövegekben a nyelvi kliséket, hogy lehet az ilyen történésekről relevánsan szólni. Deczki megállapítása szerint az eseményekre távolról rámutatva, „[v]állalva a nyelv korlátait, ám elvezetve az olvasót az elmondhatóság határáig [...] olyan nyelvet kell teremteni, amely létraként szolgál ahhoz, hogy az olvasó egyáltalán eljuthasson eddig a határig” (48).

A kötet bázisát alkotó három nagyobb fejezetben hosszabb-rövidebb írások – tanulmányok, de elsősorban kritikák – kaptak helyet. Ezeket követi egy Petri György gasztronómiai költeményeit elemző szöveg, mely egyben a kötet zárata is. A kötet darabjai közül elsősorban a szlovák, illetve a közép-kelet-európai régió irodalmával foglalkozó tanulmányokat emelném ki. Ezeknek az írásoknak ugyanis a kötet egészét tekintve kettős szerep jutott. Egyrészt felvezetik azokat a témákat, eseményeket, amelyek a később tárgyalt hazai művekben is megjelennek, másrészt tükröt tartanak az olvasónak. Deczki Sarolta a kortárs szlovák irodalomról szóló tanulmányában megjegyzi: „A magyar irodalmi tájékozódás iránya jellemzően nyugati: főleg a »nagy« nyelvek irodalma jut el a magyar olvasóhoz. [...] a magyar kultúrát mindig is ez az orientáció jellemezte.” (61). A tanulmányokat olvasva pedig valóban szembesülhetünk saját irodalmi ízlésünk határaival, esetleges korlátoltságával. Szerencsére Deczki magabiztosan mutatja az utat a regionális kortárs irodalom útvesztőjében: a Kalligram Kiadó méltatásában, valamint a fejezet további írásaiban számtalan, ismert és kevésbé ismert művet mutat be a Közép-Európai régióból és elsősorban a kortárs szlovák irodalomból. Ezeknek a tanulmányoknak a másik fontos szerepe, hogy a hazai viszonyokat is érintő eseményeket először bizonyos távolságtartással, a nyelvi és területi távolság tudatával tudja az olvasó vizsgálni. Mintha általuk készítené fel az olvasót a saját múltjával való szembenézésre. Például az ügynökmúlt a szlovák irodalomnak is fontos része, gondolhatunk itt Daniela Kapitaňová *Könyv a temető-*

ről,³ vagy Magdalena Parys *A mágus* című regényére. Ezért ezek a szöveg mintegy előkészítik a terepet a kortárs magyar műveknek.

Az utolsó két nagyobb fejezetben kaptak helyet a kortárs irodalmunkkal foglalkozó kritikák. A szövegeket olvasva bebizonyosodik, hogy milyen sok közös vonása van a régió irodalmának, s kézzelfoghatóvá válik, hogy milyen sokat veszítünk, ha nem figyelünk egymásra. A bemutatott magyar és közép-kelet-európai művek mint ha egymásnak felelnének. Például a második világháború, pontosabban a háború vége, és az azt követő időszak Závada Pál *Hajó a ködben*, Svetlana Alekszijevis *Nők a tűzvonalban*, valamint Magdalena Grzebałkowska *1945. Háború és béke* című regényének is központi eleme. Szintén a második világháború, ám annak egy különösen tragikus momentuma a közös pont Závada Pál *Egy piaci nap* és Radka Denemarkova *Hitler pénze* című regényében: olyan zsidókról szólnak, akiket a koncentrációs táborból hazatérve saját korábbi közösségük tekint ellenségnek, fenyegetésnek, mivel addigra már szétosztott, de még mindig jogos tulajdonukat szeretnék visszakapni. A történelmi traumák mellett a magánélet csapásai is megjelennek. Különösen fontosnak tartom, hogy betegséget feldolgozó művekről szóló írások is helyet kaptak a kötetben. Ez a téma manapság még mindig inkább tabunak számít, mintha azáltal, hogy nem beszélnek róla, megszűnne létezni a baj. Az pedig, hogy két férfi, Szilasi László és Petri György munkáit ismerhetjük meg alaposabban e szempontból, talán még inkább segíti a tabudöntést.

A kötet egyes írásai között természetesen ennél jóval több kapcsolat van, most csak néhány főbb pontot emeltem ki. Talán ennyi is elég annak érzékeltetésére, hogy a múlttal való megbékélésnek, egymás megértésének napjainkban is épp az irodalom lehetne az egyik eszköze. Valós párbeszéd, valós megértés a „dohos ideológiák, öncsaló mítoszok” (60) helyett.

A bemutatott művek ráadásul nemcsak tematikus rokonságot mutatnak, regény-poétikai eljárásaik is hasonlóak. A szépirodalmi művek elemzése során a szerző végig szem előtt tartja az irodalmi szempontokat is. Nemcsak azt vizsgálja, hogy az egyes írások miként játszanak szerepet a traumafeldolgozásban, hanem azt is, hogy mint irodalmi szövegek mennyire állják meg a helyüket. Értéktételeit nem homályosítja el a témák fontossága, érzékenysége. Az egyik visszatérő szempontja például a művekben megjelenő aktualitások, az olvasóhoz intézett kiszólások módja. Ezek az utalások ugyanis egyrészt leszűkíthetik a mű értelmezői körét, másrészt az esztétikai minőség rovására mehetnek. Ezért véleménye szerint ezeket mértékkel szabad csak alkalmazni, s szerepeltetésük nem lehet sem erőltetett, sem öncélú. Ebből a szempontból a *Hajó a ködben* című regényt elmarasztalja, s Krusovszky Dénes művével (*Akik már nem leszünk sosem*) kapcsolatban is megjegyzi, „nem feltétlenül tesz jót egy regénynek, ha erősen kötődik az aktualitásokhoz.” (188).

³ Habár nem ugyanabban az időszakban játszódik, de a regény abszurditása, hatása kapcsán Kapi-
taňová műve Örkény István *Tóték* című kisregényével is (távoli) rokonságot mutat.

A szerző következetesen kitér arra is, hogyan lehet az eseményeket hitelesen, a valósághoz hűen, mégis irodalmi minőségben ábrázolni. A besúgórendszert bemutató regények elemzésekor például arra a következtetésre jut, hogy „lehetetlen ezeket a történeteket »hagyományos«, lineáris történetvezetésű prózában elbeszélni, és a szaggatottság, mozaikosság, többszólamúság és poétikai sokszínűség alapvető jegyük.” (31). A többszólamúság és sokszínűség érhető tetten például Alekszijejics *Fiúk cinkkoporsóban* című dokumentumregényében, amely az afgán háborút megjárt katonákkal, vagy az elesettek hozzátartozóival készített interjúkból áll. De mindez felfedezhető Selyem Zsuzsa *Moszkvában esik* című regényében is, melyben az egyes fejezetek elbeszélői állatok és növények.

Deczki Sarolta stílusa magával ragadja az olvasót. Írásaiban világos, jól illusztrált, könnyen követhető gondolatmeneteket találunk. Korábban már említettem, hogy a kötet útmutatóként is értelmezhető. Ezt a vonását bizonyítja, hogy összesen közel ötven irodalmi alkotásról olvashatunk. A befogadást segítő, a művek rövid tartalmát is gyakran ismerteti. Saját irodalmi értékítélete mellett folyamatosan reflektál az egyes művekről megjelent további kritikákra, így nemcsak testközelbe hozza a recepciót, hanem az irodalmi diskurzust is fenntartja.

Mindezeknek köszönhetően a kötet éppúgy képes megszólítani a laikusokat, mint az irodalomban jártas olvasókat. Habár a tárgyalt események valamilyen módon mindenkit érintettek, sokan nem tudják, hogyan induljanak el, milyen eszközzel próbálják a múltat megérteni. A kötet ezt a hozzáállást mintha alapvetőnek tekintené, így a téma iránt érdeklődő, de az irodalomban esetleg kevésbé jártas olvasót sem hagyja magára. Például egy-egy újonnan tárgyalt téma kapcsán – a rövid történelmi áttekintést követően – gyakran az ismert szerzők és művek kerülnek először szóba. Gondolhatunk itt például arra, hogy az ügynökirodalom esetében Esterházy *Javított kiadás* című művét az elsők között mutatja be, s az sem lehet véletlen, hogy a közép-kelet-európai régió irodalmának tárgyalásakor a 2015-ben irodalmi Nobel-díjat kapott Alekszijejics munkásságát ismerteti először a szerző. Emiatt talán könnyebben lehet kapcsolatot kialakítani a témához tartozó többi alkotással.

A könyv egyetlen komolyabb, formai hiányossága, hogy a tartalomjegyzékből kimaradtak az oldalszámok. Ezeket az olvasás megkezdése előtt célszerű pótolni (különösen akkor, ha az olvasó a kötetben szabadon barangolva szeretne egy-egy művel, témával megismerkedni). A kötet összeállításakor még nem sejtette a szerző, milyen fájdalmas aktualitása lesz egyes írásoknak. Miközben a 20. század eseményeivel sem sikerült még maradéktalanul számot vetni, máris újabb konfliktus teszi próbára a régióban élőket. Így ezek a szövegek nemcsak a múlt történéseinek megértésében lehetnek segítségünkre, hanem napjaink eseményeinek értelmezésében is. Ilyen segítségre pedig, azt hiszem, mindannyiunknak szüksége van.